

ВІДНАЙДЕНИЙ ФРАГМЕНТ
„ГЕНЕРАЛЬНОГО ДІАРІУША“
ВЕЛИКОГО ПОСЛА ЯНА ГНІНСЬКОГО
ДО ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1677—1678)

Серед посольств Речі Посполитої до Османської імперії велике посольство холмського воєводи Яна Гнінського (1677—1678) посідає особливе місце. Посольство відбувалося після невдалої війни з Османською імперією, яка точилася протягом 1672—1676 років¹, і принизливих для Речі Посполитої Бучацької (1672) і Журавинської (1676) мирних угод, що вони, серед іншого, визнавали втрату Поділля та обов'язок короля сплачувати султанові данину. Відтак, з точки зору османців, це посольство мало закріпити нові кордони та новий статус шляхетської республіки. З точки зору Речі Посполитої, завдання посла було зовсім іншим: очікувалося, що Я. Гнінський пом'якшить воєнну поразку дипломатичним шляхом і щонайбільше домовиться про повернення частини Поділля, а щонайменше доможеться зсунення на південь домовленого під Журавном кордону².

Великий посол із супроводом у сімсот осіб дістався Стамбула 10 серпня 1677р. і залишався там протягом року, до червня 1678 р. Така тривалість посольства була безпрецедентно довгою, адже зазвичай великі послы завершували свою місію в межах двох місяців, а швидке надання послові імперського мирного привілею було одним із промовистих маркерів її успішності. Посольство Я. Гнінського успішним аж ніяк не було, всі його спроби домогтися перегляду кордону зазнали поразки і, зрештою, посол був змушений погодитись на затвердження умов Журавинського миру — найпесимістичніший сценарій, передбачений у його посольській інструкції³. Так, отримане Я. Гнінським агдنامه фактично дослівно підтверджувало умови Журавинського миру, за винятком статті з умовами переходу Поділля, яка дублювала статтю, уміщену до тексту Бучацького миру 1672 р.⁴ Більше того, однією з умов дозволу

¹ Найдетальнішою реконструкцією подій цієї війни залишається двотомна монографія Марєка Вагнера: Wagner M. Wojna polsko-turecka w latach 1672—1676.— Zabrze, 2009.— Т. 1—2.

² Źródła do poselstwa Jana Gnińskiego wojewody chełmińskiego do Turcji w latach 1677—1678 / [Wyd. F. Pułaski].— Warszawa, 1907.— S. 121—122.

³ Там само.— S. 122.

⁴ Поп.: Kołodziejczyk D. Ottoman-Polish diplomatic relations (15th—18th centuries). An annotated edition of 'ahdnames and other documents.— Leiden; Boston; Köln, 2000.— P. 496—500, 528—545.

Я. Гнинському повернутися додому було оселення у Стамбулі королівського резидента — ним став Самуель Проський. Слід відзначити, що практиці оселення у Стамбулі королівського резидента Річ Посполита опиралась попередні сто років, вважаючи її принизливою⁵.

Поза тим, що велике посольство Я. Гнинського було стратегічно важливим і безпрецедентно тривалим, воно є також одним із найкраще забезпечених джерельними матеріалами. Як відомо, Францишек Пуласький опублікував корпус джерел, які висвітлюють посольську місію 1677—1678 років, ще 1907 р.⁶ Цей корпус складається зі звіту (реляції) посольства⁷, щоденника (генерального діаріуша), копіаріуша листів Я. Гнинського, відісланих під час посольства, та збереженої частини його посольського архіву. Ф. Пуласький провів ретельну звірку виявлених ним копій звіту й щоденника, виділив різночитання та спорядив джерела розлогою археографічною передмовою.

Публікуючи посольський щоденник, який зберігся не повністю, Ф. Пуласький ідентифікував п'ять його рукописів, розпорошених по різних архівних зібраннях⁸. При тому найповнішою версією щоденника він визначив рукопис 1295 Бібліотеки Ординації Замойських (BOZ 1295), який сьогодні зберігається в колекції Національної бібліотеки Польщі (Biblioteka Narodowa). За станом на час публікації рукопис складався з десяти зошитів, які охоплювали п'ять часових проміжків, а саме: 8 травня 1677 — 26 червня 1677, 16 червня 1677 — 12 вересня 1677, 25 вересня 1677 — 29 листопада 1677, 5 грудня 1677 — 25 березня 1678, 21 березня 1678 — 13 квітня 1678 р.⁹ За станом на сьогодні під сигнатурою BOZ 1295 в Національній бібліотеці Польщі зберігаються чотири зошити, які охоплюють періоди від 2 вересня 1677 до 29 листопада 1677 і від 2 березня 1678 до 23 березня 1678 р.

Ф. Пуласький зазначив, що найприкрішою слід вважати втрату фрагмента щоденника у проміжку від 12 до 25 вересня 1677 р., зокрема тому, що цей фрагмент мав містити опис султанської аудієнції Я. Гнинського¹⁰, яка відбулася 14 вересня 1677 р. Нам вдалося віднайти

⁵ За станом на середину XVII ст. у Стамбулі проживала низка західноєвропейських послів-резидентів (себто тих, які здійснювали постійне представництво в османській столиці), зокрема тих, які представляли Венецію, Францію, Габсбурзьку монархію, Англію, Нідерланди. Причини й обставини оселення у Стамбулі кожної з таких постійних місій були різними. Однією з таких причин була можливість урегулювання на місці справ, пов'язаних із торгівлею. Проте для османців таке представництво було нагодою продемонструвати символічну зверхність султана над європейськими володарями, зокрема, надаючи їм палацові титули, себто вписуючи їх у структуру імперії, на чолі якої стояв султан. Попри те, що наявність посла-резидента у Стамбулі надавала широкі можливості, зокрема, ближчого контакту з палацовими урядниками та здобуття актуальної інформації, Річ Посполита послідовно опиралася пропозиціям оселити в османській столиці власного посла-резидента. Див.: Grygorieva T. The Trick and Traps of *ad hoc* Diplomacy: Polish ambassadors' experiences of Ottoman hospitality // *Diplomatic culture at the Ottoman court, c. 1500—1630* / Ed. by T. Sowerby, C. Markiewicz.— Routledge, 2021.— P. 195—196.

⁶ Źródła do poselstwa Jana Gnińskiego...

⁷ Фрагмент цієї посольської реляції згодом передруковано у: *Dyplomaci w dawnych czasach. Relacje staropolskie z XVI—XVIII stulecia* / Wyd. A. Przyboś, R. Żelewski.— Kraków, 1959.

⁸ Źródła do poselstwa Jana Gnińskiego...— S. XLVIII—LII.

⁹ Там само.— S. XLVIII—XLIX.

¹⁰ Там само.— S. XLI.

частину цього втраченого фрагмента щоденника в зібранні Головного архіву давніх актів у Варшаві (AGAD) під сигнатурою AR II S 649 G (1). Рукопис під вказаною сигнатурою складається з 16 аркушів і написаний однією рукою. В каталозі-картотеці описаний так: „Diariusz poselstwa polskiego do Wielkiej Porty w 1677 r. sprawowanego nim przez podczaszego sieradzkiego [Andrzeja] Modrzewskiego* z okresu 23. 08 do 14. 09 t. r. Konstantynopol 12. 10. 1677. Kop. jęz. pol.“

Проте насправді цей документ є фрагментом посольського щоденника Я. Гнинського. Свідченням тому є те, що, по-перше, зміст сторінок 1—5 повністю збігається з текстом „генерального діаріуша“, що його видав Ф. Пуласький¹¹, і, по-друге, почерк, яким написаний документ, збігається з почерком, яким написано рукопис BOZ 1295. Тут пропонуємо публікацію сторінок 5—16 рукопису AR II S 649 G (1) — тієї частини документа, яку не оголосив друком Ф. Пуласький.

Автором щоденника слід уважати секретаря посольства С. Проського, який після відбуття Я. Гнинського до Речі Посполитої залишився у Стамбулі у статусі резидента. Про те, що щоденник не вів сам великий посол, свідчить, зокрема, те, що про нього завжди згадано у третій особі — „нан посол“, „нан посол холмський воєвода“.

* * *

Якщо порівняти хронологічне охоплення віднайденого фрагмента генерального діаріуша Я. Гнинського зі справи AR II S 649 G (1) із фрагментами, які опублікував Ф. Пуласький, то бачимо, що новий уривок додає нам уявлення про хід посольства лише протягом двох днів (13—14 вересня 1677 р.). На один з них — 14 вересня — припадав прийом великого посла султаном Мегмедом IV. В офіційному звіті опис цього прийому досить скупиий і зводиться до стислої переказу прийому великого посла імперською радою на чолі з великим візиром, традиційного бенкету, перебігу султанової аудієнції та змісту королівського листа до Мегмеда IV¹². На противагу генеральний діаріуш прописує події дня аудієнції надзвичайно детально. Такий детальний опис цінний, зокрема, тим, що дослідники реконструюють церемоніал посольського прийому XVI—XVII ст. в імперському палаці саме за описами іноземних (переважно західноєвропейських) послів¹³. Так, попри те, що організації палацового церемоніалу надавали тут великого значення, а церемоніал османського двору був кодифікований канун-наме, що його видав султан Мегмед II ще між 1477 і 1481 рр.¹⁴, про збережені церемоніальні реєст-

* Анджей Моджевський — посол Речі Посполитої, який перебував у Стамбул від листопада 1676 — до літа 1678 р.

¹¹ Źródła do poselstwa Jana Gnińskiego...— S. 33—35.

¹² Там само.— S. 36—38.

¹³ Necipoğlu G. Architecture, ceremonial and power. The Topkapı palace in the fifteenth and the sixteenth centuries.— Cambridge, 1991.— P. 53—68, 91—110; Pedani M. P. The Sultan and the Venetian Bailo: Ceremonial Diplomatic Protocol in Istanbul // Diplomatics Zeremoniell in Europa und im mittleren Osten in der frühen Neuzeit / [Hrsg. von R. Kauz, G. Rota, J. P. Niedercorn].— Wien, 2009.— S. 287—299; Petritsch E. D. Zeremoniell bei Empfängen habsburgischer Gesandtschaften in Konstantinopel // Там само.— S. 301—322.

¹⁴ Atasay N. Processions and protocol in Ottoman Istanbul // The Sultan's Procession: The Swedish Embassy to Sultan Mehmed IV in 1657—1658 and the Ralamb Paintings / Ed. K. Ådahl.— Istanbul, 2006.— P. 168—195.

ри можемо говорити хіба з XVIII ст.¹⁵ Протягом тих же XVI—XVII ст. щоденників (а, відтак, і детальних описів палацового прийому) річнополитських послів збереглося небагато, що додає цінності відповідному фрагментові діаріуша Я. Гнинського. Тим паче, що цей опис, який видає зацікавленого й уважного спостерігача, повнитъся деталями, які дають змогу краще уявити церемоніальний простір, дійових осіб і перебіг аудієнції. Поза тим оповідь автора щоденника дуже образна, насичена згадками про окремі османські „звичаї“, про які, як зазначає сам автор, він дізнався з чуток.

Слід відзначити, що султанська аудієнція була кульмінацією посольського прийому і сигналом про те, що посольство визнали як таке. Своєю чергою офіційне визнання посольства певним чином гарантувало послові безпеку та виявлення гостинності, як-от виділення тимчасової резиденції коштом господарів і певної суми на харчування посольського супроводу. Теоретично до цієї аудієнції посол не мав права відвідувати чи приймати європейських послів та інших османських високих достойників (окрім великого візира, який був першою контактною особою в османській столиці і, серед іншого, відповідальним за призначення султанського прийому). Автор щоденника також засвідчує таку практику, наголошуючи, що голландський посол збирався відвідати Я. Гнинського ще до аудієнції в імперському палаці, проте мусив скасувати візит, оскільки йому заборонили їхати, „доки б пан посол не привітав імператора“¹⁶. Утім, належить зауважити, що ситуація з візитами була неоднозначною. З численних посольських свідчень можна виснувати, що хоча османці й декларували небажаність візитів до призначення офіційної султанської аудієнції, але часто дивились на це крізь пальці, якщо не мали наміру справді ізолювати посла від зовнішніх контактів¹⁷.

Важливо також те, що султанові аудієнції бути винятково офіційними, на протизвагу до практики європейських дворів, де за офіційним прийомом міг слідувати приватний. На ньому посол, не скутий формальностями палацового церемоніалу, мав змогу особисто поспілкуватися з монархом. В османському імперському палаці неофіційні прийоми не практикували, а султанська аудієнція була передусім простором для символічної взаємодії. Переговори, по суті справ, завжди вели поза межами палацу, в краціому разі з великим візиром, у гіршому — з його заступником (каймакамом) або ж з головним перекладачем. Те, що протягом своєї майже дворічної місії Я. Гнинський вів переговори переважно з головним перекладачем Порту Александром Маврокордатосом, само по собі демонструвало приниження статусу великого посольства Речі Посполитої з боку османців.

Султан офіційно приймав послів зазвичай двічі — на початку їхньої посольської місії, засвідчуючи їй визнання, і наприкінці — демонструючи, що місію завершено і посол може вирушати у зворотню дорогу. Без султанового дозволу посол не міг повернутися додому, а той, хто нава-

¹⁵ Див.: Karateke H. An Ottoman protocol register containing ceremonies from 1736 to 1808.— Istanbul, 2007.

¹⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далі — AGAD w Warszawie), AR IIS 649 G (1), s. 5.

¹⁷ Grygorieva T. The Trick and Traps of *ad hoc* diplomacy...— P. 209—210.

жився б це зробити, мусив би їхати як втікач, а не як посол — себто без жодних гарантій безпеки.

Аудієнції для іноземних послів в імперському палаці могли бути призначені лише у певні визначені дні, коли яничари отримували свою платню¹⁸. Таким чином, на відміну від європейських дворів, у день аудієнції палацовий церемоніальний простір маркувався не лише присутністю монарха та його високих достойників, але також і війська. Крім того, збіг посольських прийомів з датами видачі платні яничарам певною мірою підкреслював, що ці візити не були головною подією дня, стояли на одному щаблі з іншими подіями палацового життя і вписувалися у звичний порядок палацового церемоніалу. Більше того, посольські прийоми не були ексклюзивними — себто в один день могли приймати послів від різних держав. Зокрема, після Я. Гнинського султан приймав також послів республіки Рагуза¹⁹. Як пише автор щоденника, підготовка до дня аудієнції розпочиналася ще опівночі: „мало не цілу ніч гвардія стягалася вулицями до імперського палацу з великим гуркотом“²⁰.

Прибуття в імперський палац

Уранці на знак запрошення на аудієнцію по посла присилали коня: „Рівно зі сходом сонця приведено для пана посла коня, другого — для його милости пана старости і тридцять інших — для дворян. Кінь рослий, сивий, вищий і жвавіший, ніж візирівий. Упряж казенна широка, така, як у візира, але без того вже знаку на спині. При коні палаши і буздиган, попона, тканина золотом“²¹. Число коней, надісланих послові, означало, скільки осіб супроводу він може взяти із собою до палацу. Зрозуміло, що чим чисельнішим був супровід, тим помітнішим був посольський в'їзд до палацу і тим більшу повагу виявили до посла. Якщо говорити про місію Я. Гнинського з його супроводом у 700 осіб, то дозвіл лише тридцятьом із них супроводжувати посла до палацу міг би виглядати як прояв зневаги. Проте настільки чисельні посольські супроводи у Стамбулі загалом були характерними лише для місій з Речі Посполитої. Навіть чисельні за європейськими стандартами габсбурзькі посольства до Османської імперії зазвичай нараховували не більше 150 осіб, а французький посол прибув 1684 р. у супроводі 200 осіб²². Точна чисельність запрошених до султанського палацу осіб тут достеменно невідома, але в кожному разі не йшлося про те, що у палац прибуде весь посольський супровід. Тому можна сказати, що запрошення до палацу Я. Гнинського загалом не відрізнялося від подібного запрошення інших європейських послів.

Автор щоденника пише, що аудієнцію призначено „в старому замку константинопольських імператорів, так великому в мурах як Варшава, оперезаному високим муром і густими баштами, який називається Бізантіум, а Пергамом — у поетів, і пана посла провадили гарнішими, ніж деінде, вулицями, вони ширші ближче до замку, повз Святу

¹⁸ Pedani M. P. The Sultan and the Venetian Bailo...— P. 291—292.

¹⁹ AGAD w Warszawie, AR II S 649 G (1), s. 15.

²⁰ Там само.— S. 6.

²¹ Там само.— S. 6—7.

²² Pedani M. P. The Sultan and the Venetian Bailo...— P. 288.

Софію“²³. Проте, як відомо, османські султани ніколи не використовували палац „константинопольських імператорів“, зокрема і тому, що за станом на час завоювання Константинополя 1453 р. цей палац був цілком непридатним для проживання. Відразу після завоювання султан Мегмед II Фатіг розпочав масштабну програму перебудови Константинополя, і до кінця XV ст. тут було споруджено два імперські палаці²⁴. Згадка про шлях біля мечеті Айя-Софія, колишнього Софійського собору, безпомилково вказує на те, що посла приймали саме у так званому „Новому палаці“, який згодом отримав назву Топкапи. Згадка про мур і чисельні башти також вказує на Топкапи як місце аудієнції, адже саме цей палац зовні мав вигляд укріпленого замку²⁵.

Внутрішній простір палацу розділяли кілька брам. Тож перед першою брамою посол зсідав з коня, для чого тут були встановлені спеціальні камені — з однієї сторони для візирів, з другої — для послів. Після цього послові належало зачекати запрошення від великого візира у місці, яке він називає „на дивані кухарів“²⁶, себто у деякому місці поряд з імперською кухнею.

Після того як запрошення надійшло, посол рушив углиб палацового двору, засадженого липовими і кедровими деревами, між якими вільно походжали лані, й де вже було приготовано кілька десят мисок з їжею для яничарів. Зліва сиділи очільники корпусу сіпагів, справа — юрми яничарів, які кинулись до їжі, коли посол, оминувши звіринець, який розташовувався в цьому ж дворі, саме входив до візирів²⁷.

В той же час почали зносити мішечки з грошима для яничарів: „по десяти мішечків складали на купу, всі шкіряні, замшеві, чотири ряди по лівій руці візира складено, п'ять — по правій, а всього було 1000 мішечків, в кожному — п'ятдесят талерів. Нехай же нам тепер ніхто не каже, що ми мільйонів вкупі не бачили“²⁸. Далі, оповідає автор, усі сиділи в повній тиші, аж доки від султана не прийшов капиджі-паша зі срібним жезлом, а чавуш-паша — з другим, тоді, за закликком від „писаря скарбниці“, яничари з гучними криками почали брати гроші. Після яничарів надійшла черга сіпагів, гарматників, конярів, садівників, одвірних, кухарів „і службовців цілого палацу“²⁹.

Імперський диван

Тим часом великий посол увійшов у приміщення імперської ради — дівану. Автор щоденника не приховує свого розчарування браком сподіваних східних розкошів, відзначаючи, що на лавах, покритих зеленою парчею, видно „звичайні і досить старі килими“³⁰. Оздоба стін над лавами також „досить стара і вбога на киталт поганой парчі“, при лавках підніжки вкриті блакитною матерійкою в білі зірочки, з-під якої

²³ AGAD w Warszawie, AR II S 649 G (1), s. 7.

²⁴ Necipoğlu G. From Byzantine Constantinople to Ottoman Kostantiniyye: creation of a cosmopolitan capital and visual culture under Sultan Mehmed II // From Byzantium to Istanbul: 8000 years of a capital.— Istanbul, 2010.— P. 266—277.

²⁵ Necipoğlu G. Architecture, ceremonial and power...— P. 32.

²⁶ AGAD w Warszawie, AR II S 649 G (1), s. 7.

²⁷ Там само.— S. 7—8.

²⁸ Там само.— S. 9.

²⁹ Там само.— S. 9—10.

³⁰ Там само.— S. 8.

також визирали „старі килимки“. Сам же диван застелений „звичайною блакитною вовняною тканиною в золоті квітки“.

Він також описує вигляд дівану: „ми застали трьох візирів, які сиділи у правому куті в зелених атласних фerezійках з низесенькими комірцями, підшитими соболями, у великих тюрбанах, але таких, що не відрізнялися від інших. Два в білих атласних жупанах, третій — у малиновому. На тій же лаві в лівому куті сиділи двоє найвищих суддів. Ефенді Румельський (по-нашому грецький)* вище, нижче — ефенді анатолійський** у таких же атласних малинових фerezіях, у жупанах різного кольору. Між ними було порожнє місце більше, як 4 лікті. Посередині було вікно „з важкими залізними ґратами, зсередини дерев'яні ґрати густо зафарбовані у зелений колір, а з нашої сторони покриті дротяною сіткою, за якою імператор і слухає суди, і дивиться на послів“³¹. Далі він правильно розпізнає дефтердара (себто скарбника) з двома помічниками та згадує ще одного візира „в атласній фerezії трав'яного кольору“, який сидів окремо. Загалом, поза тим, що оздоблення дівану не виправдало очікувань автора щоденника, найбільше, як виглядає, його вразило те, що всі відвідувачі дівану сиділи мовчки, і що будь-хто міг озватися лише за запрошенням, і то дуже коротко. Відзначмо, що „культура тиші“ під час османських палацових церемоній вражала й інших європейських спостерігачів, які відзначали, що османські високі достойники могли мало не годинами сидіти (або ж стояти) непорушно, не розмовляючи між собою³². З цією поведінкою різке контрастувала поведінка війська, зокрема, яничарів, які все робили з галасом, гуркотом і викриками.

Самому послові запропонували окремий стільчик, аби сісти. Вже після цього на диван увійшов великий візир, і обоє — візир і посол, „подали один одному руки на знак привітання і взаємно поцікавилися здоров'ям один одного“³³. Слід зауважити, що запропонований Я. Гнинського, послу Францишкові Висоцькому (1670—1672) взагалі спершу не запропонували стільця. У своєму звіті посол пише, що на знак протесту зібрався всістися просто на підлозі, тож стільця було принесено³⁴. Османські хроніки таку версію розгортання подій заперечують, зазначаючи, що оскільки Ф. Висоцький прибув без дарунків, його не вшанували традиційним стільцем під час візирівної аудієнції³⁵. В кожному разі, обидва згадані джерела засвідчують, що окремий стілець для посла під час візирівної аудієнції — це знак його вшанування.

Автор посольського щоденника відзначає, що за висотою стілець, запропонований послові, був нижчим від того, на якому сидів сам великий візир. Зі свого боку зауважмо, що сцена прийому великого посла

* Кадіаскер (верховний суддя) європейських провінцій.

** Кадіаскер (верховний суддя) азійських провінцій.

³¹ AGAD w Warszawie, AR II S 649 G (1), s. 8—9. Про символічну присутність султана на імперській раді див.: Іналджик Г. Османська імперія. Класична доба 1300—1600.— К., 1998.— С. 101.

³² Necipoğlu G. Architecture, ceremonial and power...— P. 67.

³³ AGAD w Warszawie, AR II S 649 G (1), s. 9.

³⁴ Там само.— Libri Legationum 25.— S. 274—281.

³⁵ Hammer J. Geschichte des Osmanischen Reiches.— Pest, 1830.— Bd. 6.— S. 276—277.

Я. Гнинського великим візиром Кара-Мустафою зображена на одній із відомих мініатюр французького художника П'єра-Поля Севіна, що вони є частиною колекції Музею Чарторийських у Кракові. На цій мініатюрі стілець, на якому сидить посол, також зображений суттєво нижчим, ніж стілець візира. Очевидно, розміщення великого візира і посла в позиції „вищий—нижчий“ мусило відображати статусні позиції монархів, яких вони представляли. Протестуючи проти символічного „приниження“ свого монарха, французькі послы віднедавна почали домагатися права сидіти на стільці однакової висоти з візиром, що, врешті, призвело до серйозного конфлікту між французьким резидентом маркізом де Ноїнтелем* і великим візиром Агмедом Кьопрюлю (1661—1676)³⁶. Проте Я. Гнинський, як виглядає, проти такого способу прийому не протестував.

Далі посла вшанували бенкетом, який автор щоденника описав дуже критично: „принесли два шиті вузькі довгі старі килимки і розтягли вздовж усієї тієї лави, на якій сиділи візиріві судді. Поставили при тому восьмигранні, завширишки в лікоть і заввишки у півтора лікті, високі столи і дерев'яні стільчики в коло, знизу забиті дошками, на які поставлено перед [великим] візиром одну, а перед візирами — другу срібну тацю, завглибшки на чотири пальці, ширші від яворівського полумірка. Замість хліба, поклали розрізані пляцки, візиріві ложку, і панові послові — другу дерев'яну, дві фаянсові чаші перед кожним, в одній варений цикорій, замість салату, а в іншій каперси, а потім по одній поставлено 12 страв, найбільше печених, набагато гірших, ніж на банкеті у сераскіра**, що все не тривало й півгодини. Навіть скатертину для втирання, замість серветок і хусток, гірші, ніж колісць. Раз за весь обід дали шербету, води для рук після обіду, як і перед обідом; для втирання прості волохаті короткі рушники“³⁷.

Така учта, очевидно, дуже відрізнялася від сарматських застіль у Речі Посполитій, про тривалість, а також багатство напоїв і найдків яких серед іноземних мандрівників ходили мало не легенди. Поза тим, на сприйняття бенкету, вірогідно, впливали і культурна дистанція та загальне уявлення про „нецивілізовані манери турків“³⁸. Про ці „нецивілізовані манери“ Я. Гнинський, зокрема, знайшов за доречне згадати і у своєму звіті, твердячи, що частині його супроводу запропонували бенкетувати з візирами, а іншим поставлено їжу просто під ганком на ривових рогожках, тож запрошені до такої учти „їсти не хотіли“, і весь бенкет дістався „пахолкам“³⁹.

* Маркіз де Ноїнтель, серед іншого, був автором опису посольських звичаїв, які надіслав Я. Гнинському на його прохання, оскільки королівська канцелярія Речі Посполитої таких настанов послові не надала.

³⁶ Hammer J. Geschichte des Osmanischen Reiches.— S. 338—339; Vandal A. L'Odysseed'un ambassadeur. Lesvoy ages du Marquis de Nointel 1670—1680.— Paris, 1900.— P. 219—232; Vaughan D. M. Europe and the Turk: a pattern of alliances 1350—1700.— Liverpool, 1954.— P. 267.

³⁷ Від serasker (тур.) — головнокомандувач османського війська.

³⁸ AGAD w Warszawie, AR II S 649 G (1), s. 10.

³⁸ Kołodziejczyk D. Semiotics of behavior in early modern diplomacy: Polish embassies in Istanbul and Bahçesaray // Journal of Early-Modern History.— 2003.— Vol. 7.— N 3—4.— P. 254.

³⁹ Źródła do poselstwa Jana Gnińskiego...— S. 38.

Прийом у султана

Не всі члени посольського супроводу, яким було дозволено прибути з Я. Гнинським в імперський палац, і навіть не всі ті, кого було запрошено ввійти до імперського дівану, могли відвідати султанську аудієнцію (здаймо, що до палацу разом із послом прибуло близько 30 осіб). Аналогічно до загального числа запрошених у палац, число осіб супроводу в залі аудієнцій сигналізувало про повагу до посла та монарха, якого він представляв. Автор щоденника Я. Гнинського зазначає, що суперечки щодо чисельності цього супроводу розпочалися ще на етапі підготовки до прийому в імперському палаці. Так, головний перекладач Порти, з яким точилася ця суперечка, початково оголосив, що на імперський діван зможе ввійти 15 осіб, „до поклону і вітання“ султана — 16, але з великим послом у залі аудієнцій зможе залишитися не більше 6—8 осіб⁴⁰. За його свідченням, хоча церемоніальні кафтани (а лише в цьому вбранні європейським послам було дозволено з'явитися перед султаном) роздали 54 особам (що загалом не корелює з його попереднім твердженням про загальний посольський супровід у палаці у 30 осіб), до вітання султана допустили 12 з них, а при великому послові дозволили залишитися 4 чи 5 особам⁴¹. Далі автор уточнює, хто саме це був: секретар посольства (себто, вірогідно, сам автор щоденника С. Проський), перекладач Держжек і двоє „польських синів“, тобто сини когось із значних урядників Речі Посполитої⁴². При тому, як виглядає, двоє з тих, хто був допущений до вітання султана, не були членами посольства Я. Гнинського. Оскільки аудієнція була рідкісною нагодою на власні очі і то порівняно зблизька побачити султана, то західноєвропейські резиденти просили новоприбулих послів узяти зі собою у палац своїх синів чи слуг. Так, Я. Гнинського про це просили голландський і французький резиденти, і, за свідченням автора щоденника, прохання посол задовольнив⁴³.

Поza тим, окрім чисельності супроводу, існував і інший маркер поваги чи зневаги до посольства, а саме якість (чи то цінність) кафтанів, дарованих послові і посольському супроводу. Загалом вбирання іноземних послів у кафтани перед султанською аудієнцією мало двоякий символічний сенс. З одного боку, кафтан і церемоніальний бенкет слугували інструментом символічного упокорення, демонструючи, що султан годує та одягає іноземних послів, дбаючи про них, як і про інших своїх підданих⁴⁴. З другого боку, дарування кафтанів виявляло повагу до послів. Хоча початково дарування кафтанів іноземним послам не було обов'язковим елементом султанського прийому, проте самі послі очікували цього знаку уваги і виявляли незадоволення, якщо його не одержували⁴⁵. За станом на останню чверть XVII ст. кафтани вже можна вважати невід'ємним атрибутом султанського прийому.

⁴⁰ AGAD w Warszawie, AR II S 649 G (1), s. 6.

⁴¹ Там само.— S. 10.

⁴² Там само.— S. 11.

⁴³ Там само.— S. 5.

⁴⁴ Faroqhi S. Subjects of the sultan. Culture and daily life in the Ottoman Empire.— New York, 2000.— P. 609—620.

⁴⁵ Phillips A. Ottoman Chil' at between commodity and charisma // Frontiers of Ottoman Imagination: Studies in Honour of Rhoads Murphey / Ed. M. Hadjianastasis.— Brill,

Важливо, що такі кафтани використовували винятково як церемоніальний одяг. Після аудієнції їх зазвичай віддавали назад до імперської скарбниці, отримуючи за них винагороду⁴⁶. Себто, чим розкішнішим був наданий кафтан, тим більше грошей могли сподіватися отримати ті члени супроводу, яким було надано таку честь. Автор щоденника посольства Я. Гнинського зазначає, що, попри те, що кафтанів було надано чимало, їх якість була дуже невисокою: „ледь не гірші, як [було надано] у візира“⁴⁷.

Після бенкету посол чекав на султанський прийом близько пів години і заходив останнім — спершу до зали аудієнцій заходили візир, через деякий час — великий візир, перед яким простували капиджі-паші зі срібними жезлами, а потім до невеликої зали запрошували самого посла⁴⁸.

Тим часом до скарбниці урочисто заносили дипломатичні дари, перелік яких цілком збігається із зазначеним в офіційному звіті: „Під час тієї аудієнції дарунки, які капиджі-паші взяли у моїх служників на першому дворі, переносили всередину повз вікно: повністю срібну шкатулку чудової роботи, оздоблену золотими брусками з різними каменями; дві буришинові шкатулки й велике буришинове люстро; срібний фонтан настільки важкий, що його несли чотири особи, який протягом пів години б'є шістьма струменями ароматної води на сім ліктів угору; срібну ванну ще кращої роботи, аніж та, що їй віддано візирів; срібні джбани, сто двадцять ліктів сукна чудових кольорів; чудову рушницю, двох мисливських псів; чотири плямисті гончі, дві свори мисливських курляндських псів — усі з оксамитовими ошийниками, оправленними у срібло“⁴⁹. Проте автор щоденника додає до цього опису цікаві деталі, зокрема про те, що згаданий срібний фонтан зламався у дворі, бо заїв механізм помпи, яка накачувала воду, тому фонтан „з великим страхом“ довелося розбирати. Або ж про те, що подаровані собаки гавкали так голосно, що аґа яничарів начебто пожартував: „пан посол бенкетує з візиром, а мені тут музику залишив“⁵⁰.

Окрім того, Я. Гнинський відзначив, що мало не припустився помилки, коли хотів надіслати окремі дари валіде (матері султана) та головній дружині (хасекі), проте йому пояснили, що це суперечить османським звичаям: „І все те, що читаємо в щоденниках перших посольств,— це, хай мені пробачать, плітки, так само, як писали і багато інших нісенітниць, з якими тут немає нічого схожого“⁵¹. Ця критична ремарка, очевидно, була адресована популярній поемі Самуеля Твардовського „Вирішальне посольство князя Криштофа Збаразького“, де йшлося про те, як князь здобував прихильність окремих членів сул-

2015.— P. 128; Kühnel F. Ein Königreich für einen Botschafter. Die Audienzen Thomas Bendishs in Konstantinopel während des Commonwealth // Die Audienz. Ritualisierter Kulturkontakt in der Frühen Neuzeit / Hrgs. von P. Burschel, C. Vogel.— Köln; Weimar; Wien, 2014.— S. 132—133.

⁴⁶ Pedani M. P. The Sultan and the Venetian Bailo...— P. 293.

⁴⁷ AGAD w Warszawie, AR II S 649 G (1), s. 10.

⁴⁸ Там само.— S. 11.

⁴⁹ Źródła do poselstwa Jana Gnińskiego...— S. 37—38.

⁵⁰ AGAD w Warszawie, AR II S 649 G (1), s. 16.

⁵¹ Там само.— S. 15.

танського двору, в тому числі, надсилаючи багаті дари для валіде. В умовах браку друкованих звітів послів Речі Посполитої до Османської імперії саме ця поема довгий час служила орієнтиром щодо палацових звичаїв османського двору⁵².

Під час аудієнції найбільший комунікативний потенціал мали три елементи: спосіб посольського вітання, спосіб взаємодії зі султаном і передача посольських дарів.

Так, автор щоденника посольства пише, що „увели пана посла збоку, в куті встановлений трон, а коли капиджі-паша, який хотів його супроводжувати, поклав йому руку на плече, пан посол її скинув ще перед покоєм, нагадавши через перекладача, щоб вели попід руки і не наважувалися нахилити, щодо чого поводитись дуже шанобливо“⁵³.

Очевидно, тут йшлося про те, що посол начебто протестував проти практики вітання султана, усталеної від середини XVI ст., а саме, коли посла підводили попід руки до трону два капиджі-паші, затискаючи його між собою у такий спосіб, що він практично не міг рухатись, і нахилили в доземному поклоні⁵⁴. З часу посольства князя Криштофа Збараського (1622—1623) річпосполитські послы твердили у своїх посольських звітах, що їм вдавалося уникнути доземного поклону, і що вони домогалися права вітати султана кивком голови⁵⁵. Як бачимо, Я. Гнинський тут не був винятком, при тому у своєму посольському звіті він загалом оминув дражливу тему способу вітання султана⁵⁶.

Після того послы дозволяли коротко звернутися до султана з промовою. Важливо, що головний перекладач копію цієї промови вимагав заздалегідь, застерігаючи, що султан не звик відмовляти у проханнях, а отже, не слід просити нічого такого, що призвело б до відмови, бо це дуже образило б володаря⁵⁷. За словами автора щоденника, посол довго міркував, чи озвучувати свої прохання, але, зрештою, вирішив не ризикувати і відбутися формальною промовою, текст якої наведено як у щоденнику, так і у посольському звіті⁵⁸. Отже, посол надав копію перекладу своєї промови. Для того ж, щоб зробити цей переклад, він звернувся до перекладача згадуваного французького посла маркіза де Ноїнтеля⁵⁹, адже не мав у своєму супроводі перекладачів належної кваліфікації, які володіли б навичками османсько-турецького письма. Так, його перекладач Ремігіан Держжек кваліфікувався лише для усного перекладу⁶⁰.

⁵² Grygorieva T. Imagined Diplomacy: Ottoman Palace Ceremonial Translated and Edited by Polish-Lithuanian Ambassadors // Archiwum Ottomanicum.— 2018.— Vol. 35.— P. 64—65.

⁵³ AGAD w Warszawie, AR II S 649 G (1), s. 12.

⁵⁴ Necipoğlu G. Architecture, ceremonial and power...— P. 25; Pedani M. P. The Sultan and the Venetian Bailo...— P. 295—296.

⁵⁵ Grygorieva T. Imagined Diplomacy...— P. 63—82.

⁵⁶ Źródła do poselstwa Jana Gnińskiego...— S. 36. Загалом західноєвропейські послы уникали опису цього елементу султанської аудієнції, небезпідставно вважаючи її принизливою. Див.: Pedani M. P. The Sultan and the Venetian Bailo...— P. 295.

⁵⁷ AGAD w Warszawie, AR II S 649 G (1), s. 6.

⁵⁸ Там само.— S. 6, 13; Źródła do poselstwa Jana Gnińskiego...— S. 37.

⁵⁹ AGAD w Warszawie, AR II S 649 G (1), s. 6.

⁶⁰ Baranowski B. Dzierżek Remigian // Polski Słownik Biograficzny.— Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1948.— T. VI/2.— S. 163. Про перекладацьку династію Держжків див.: Baranowski B. Znajomość Wschodu w dawnej Polsce do XVIII wieku.— Łódź, 1950.— S. 59—71.

Більш кваліфікований потенційний перекладач, автор словника османсько-турецької мови та колишній посол Речі Посполитої до Османської імперії Францішек Месгнін-Менінський саме в той час перебував з місією до габсбурзького двору⁶¹.

За свідченням автора щоденника, після виголошення своєї промови латинською мовою посол передав її переклад у руки головного перекладача, який своєю чергою передав його одному з візирів, той — великому візирові, який поклав її біля султана на троні. Однак автор щоденника міг помилитися у тому, що султанові передавали цей переклад, адже зазвичай султанові передавали не текст промови, а королівський лист. Тож цілком можливо, що переклад промови мав суто утилітарне значення — аби переконатись, що посол не скаже нічого зайвого в залі аудієнції. Промову ж посла османський перекладач османсько-турецькою тлумачив сам, викликаючи слушне побоювання автора щоденника: „хто поручиться, що правильно?“⁶²

За свідченням автора щоденника, на промову султан відповів особисто „через перекладача“ короткою реплікою, сенс якої зводився до того, що мир між двома державами має бути міцним, і це має знайти відображення в договорі між ними⁶³. Після цієї нетривалої і формальної розмови прийом було завершено і посла вивели із залу аудієнції. На подвір'ї він мусив перечекаати, доки палац залишать яничари, і після того зміг сам рушити до своєї резиденції: „вибігли тоді спершу яничари з брами на повному скаку, і їх очільник, так, що дивно, що один через одного ший не зламали, і таких пробігло осіб 200, інші йшли звичайним кроком, добрі пів години висипаються з брами, і на око виглядало, що їх було більше як принаймні п'ять тисяч, усі в зеленому, беззбройні, навіть без кинджалів і ножів. За ними їхала старшина, попереду яничар-ага, за яким несли мішки з грошима“⁶⁴.

Загалом опис султанського прийому, що його запропонував автор щоденника Я. Гнинського, цілком співвідноситься з описами західно-європейських послів і не суперечить окресленій у них схемі посольського прийому. Разом з тим він увиразнює прийом саме посольства Я. Гнинського і засвідчує, що символічні повідомлення під час аудієнції були двоякими і не свідчили про однозначну ворожість до посла і його місії, що стане очевидним згодом.

Уважність до деталей проходження аудієнції в щоденнику посольства Я. Гнинського, очевидно, диктувалася потребою забезпечити послів-наступників знанням про „звичаї“ османського двору, бо ж коли сам Я. Гнинський збирався в дорогу, — королівська інструкція твердила, що посол має дізнаватись про ці звичаї „дорогою“. Така настанова, зокрема, підкреслює, що знання про османський двір у Речі Посполитій в останній чверті XVII ст. були незначними і неспівмірними з тим значенням, яку роль Османська імперія відігравала в зовнішній політиці республіки того часу.

⁶¹ Abrahamowicz Z. Mesgnien-Meniński Franciszek // Polski Słownik Biograficzny.— Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1975.— Т. XX/2.— S. 465.

⁶² Там само.— S. 13.

⁶³ Там само.— S. 14.

⁶⁴ Там само.— S. 15—16.

* * *

Далі подано сторінки 5—16 рукопису AR II S 649 G (1) Головного архіву давніх актів у Варшаві. Текст публікується вперше, згідно з нормами сучасного правопису. Іншомовні слова та запозичення (як-от титули османських достойників) позначено курсивом. У квадратних дужках розкрито пропущені або скорочені слова.

Тетяна ГРИГОР'ЄВА

ДОДАТОК

[5] Je[go] m[os]ć p[an] Rezydent Olenderski¹ wczoraj przysłał był po naznaczenie godziny od p[ana] posła. Proszony tedy nazajutrz i na audiencją, i na obiad², aż dawa znać, że mu i obiadu, i wizyty zakazano, poki by p[an] poseł cesarza nie przywitał. Prosił tylko, żeby syn jego przy p[anie] posle cesarza widzieć mógł, jako i j[ego] m[os]ć p[an] poseł francuski³ potrzebował tego dla swego majordoma, co dla obydwu p[anów] poseł posłużył, i wzięli kaftany.

A że się pod ten czas pełnia trafiała, codzienne z nią deszcze, tak zimne jak w Polsce po Ś[więtym] Marcynie, podczas tak obfite, jak cebrem. Fał, że płynące ulicami ruczaje zholdzą: jeden chłopia w kilkunastu lat porwał i spławił, że go ledwie na brzegu morskim uchwyciono, drugie mosty zносиły, ani nowina, że niżne w Konstantynopolu ulice na łokieć głębiej zabiera woda. Podczas zaś nowin takie szturmy, że kaiki topią i z żaglami wywracają, jako i pod now przeszyły, niemało ludzi natoneło, a osobliwie, gdzie Czarne morze do Białego przekopane *summa rapiditate*⁴ nad wszystkie rzeki in *Proponitidem*⁵ płynie, a w środku jego *eminet*⁶ skała, na której wieża wymurowana i krynica z słodką wodą, a zowie się wieżą panieńską, o czym siła bajek, fundamentu dojść trudno.

[6] Ad 12 septem[bris] *terdzyman* pasza⁷ przyjechał z oznajmieniem, że 14 septem[bris] audiencja u cesarza już pewna, deklarując, że na miejsce Kubbe Wezyr⁸ nazwane, gdzie sami wezyrowi zasiadają, nad 15 osób z p[anem] posłem wnieść nie będzie mogło. Nad sześć zaś albo osm osób nie będzie

¹ Голландський резидент Юстин Колаер (Justinus Colyer) (1668—1682).

² На цьому місці обривається текст діаріуша у виданні Францішека Пуласького. Źródła do poselstwa Jana Gnińskiego wojewody chełmińskiego do Turcji w latach 1677—1678 / [Wyd. F. Pułaski].— Warszawa, 1907.— S. 35.

³ Французький резидент у Константинополі Шарль-Франсуа Олье маркіз де Ноінтель (1670—1680). Від *sağay* (тур.) — палац.

⁴ З великою швидкістю (лат.).

⁵ У Мармурове море (лат.).

⁶ Виділяється (лат.).

⁷ Перекладач (від тур. *tercüme* — переклад).

⁸ Тут: диван, імперська рада. Про імперську раду у владній системі Османської імперії див.: Іналджик Г. Османська імперія. Класична доба...

mógł więcej zostać przy audiencję u cesarza⁹. Wszak, że mimo tych 16 inszych miano przypuścić do pokłonu i witania. Prosił p[an] poseł o większą liczbę *persistas tres classes*¹⁰, ale lubo terdżyman obiecał, nie dotrzymali i pomienionej *ut supra*¹¹.

Potrzebował przy tym *terdżyman* pasza od p[ana] posła kopią mowy, jaką miał mieć do cesarza. Radził się go zatym p[an] poseł, ponieważ taki głos, że na ów czas od cesarza *nihil negatur*¹², niżeli wszystkie punkta negocjacje swojej jako najkrótszymi słowami wyrazić. Ale *negavit*¹³ terdżyman, grożąc *fastidio*¹⁴ i wezyra urazą.

*Exenebat*¹⁵ tedy p[ana] posła *deliberatio*¹⁶ co czynić? Czy tylko *absolute*¹⁷ przywitać? Czy oraz w punkty negocjacji swojej wdrożyć? Bo jeśli to prawda, taki głos, że na ów czas cesarz *negare*¹⁸ nie zwykł, o co proszą, to nie prosić, byłoby *puidicare*¹⁹ negocjacje. Proponować zaś *primum gradum*²⁰, kto ręczy, czyby nie uraziło? Proponować się też *ultimum*²¹ nie godziło. Proponować wszystko obawiać się było *fastidium*²², proponując zaś certa tylko punkta, obawiać się było drugich *praeiudicium*²³. Vicit tedy *sententia*²⁴ w takie słowa *ut infra*²⁵, że brać mowę, którą kto zgadnie? Jeśliby *sui cere et efficanuter*²⁶ przetłumaczył *terdżyman*, ile *in puncto*²⁷ Hierosolimitano, gdy sam grek y J[ego] K[rólewska] Mość pisał ani *muneriby*²⁸ w tym terminie przystępny. Zdało się tedy zażyć j[ego] m[ości] pana posła francuskiego, aby terdżymanowi swoim przetłumaczyć zakazał [sic!], i stało się, o czym niżej.

Przeniosł się tedy p[an] poseł 13 septem[bris] do hanu, który bliższy saraju²⁹ cesarskiego i po odprawionym przede dniem wszystkich kapłanów nabożeństwie, przed wejściem słońca, jako kazano, czekał po się konia i inszych dla dworu jako i do prowadzenia czausz paszy³⁰ z zwykłą asystencją. Ale ten han p[anowi] posłowi *fatalis*³¹, bo jedno co w nim tego dnia stanął, srogim boleniem głowy zapadł, i tak całą noc nie spać przemęczył.

⁹ Султан Мегмед IV (1648—1687).

¹⁰ Зберігаючи три ранги (лат.).

¹¹ Як зазначено вище (лат.).

¹² Ніщо не заперечує (лат.).

¹³ Відмовив (лат.).

¹⁴ Неприємностями (лат.).

¹⁵ Випитував (лат.).

¹⁶ Судження (лат.).

¹⁷ Тут: у цілому (лат.).

¹⁸ Відмовляти (лат.).

¹⁹ Провалити (лат.).

²⁰ Як перший крок (лат.).

²¹ Останній (лат.).

²² Неприємностей (лат.).

²³ Надмірність (лат.).

²⁴ І тоді перемогла думка (лат.).

²⁵ Поміж тим (лат.).

²⁶ На свій лад (лат.).

²⁷ У справі (лат.).

²⁸ Заповідав би (лат.).

²⁹ Від saray (тур.) — палац.

³⁰ Чавуш-паша (від тур. çavuş) — службовець імперського палацу.

³¹ Згубний (лат.).

14 Septem[bris] od północy ba niemal całą noc ściągali się gwardie do saraju cesarskiego z wielkim po ulicach grzmotem.

Równo z wejściem słońca, konia pod p[ana] posła przyprowadzono, drugiego pod j[ego] m[ości] p[ana] starostę i 30 innych dla dworzan. Koń rosły siwy białawy, od wezyrskiego roślejszy i rzeźwiejszy. Rząd inwentarski szeroki [7] taki jako od wezyra, bez owego już jednak na karku klejnotu. Pałasz przy koniu i buzdygan, czołder złotem tkany.

Przyjechał i *causz* pasza z asystencją dość gromadną. Dana audyencja w zamku starym cesarzów Constantynopolitańskich, jako Warszawa w murze wielkim, murem wysokim i gęstymi basztami opasanym, który się Bizancjum zowie, Pergama u poetów, i prowadzony p[an] poseł piękniejszymi niż gdzie indziej ulicami, oni bliżej zamku szerszymi, mimo Ś[więta] Zophią.

Przed zamkiem plac szeroki lipami rzadko wysadzony. Brama wielka staroświecka oczerniała wysoka. Podwórze za nią na 600 kroków długie, bodaj na 100 szerokie. Wprawą bliskim murem, za którym budynków nie widać, ściśnione. Wlewa szpetnych starych budynków ruiny bliskich niemało. Przez wszystko podwórze droga na 4 łokcie brukowana. Po bok świeżo znać podwórze rumem wyrównane. Drzew niemało wszędy jako i przed wewnętrzną bramą, przed którą kamienie wielkie pod strzemię wysokie z obydwu stron, z jednej, gdzie posłowie z koni zsiadają, z drugiej, gdzie wezyr.

Tamże zsiadł p[an] poseł, wprowadzony zaraz w bramę i uczęstowany, aby sobie na dywanie *czorbadziejów*³² odpoczął. Zkąd miał okazją żartu: czy nie starego zakonu moda, gdzie w bramach na sprawach *judices*³³ zasiadali? Z pół pacierza na dywanie zabawiwszy, szliśmy ścieżką na 4 łokcie brukowaną, głębiej w dziedziniec, niskimi budynkami z obu stron opasany, a przed nimi wypuszczone dachy *more orientarium*³⁴ czynią ganki.

W środku dziedzińca kilkadziesiąt drzew lipowych, laurowych, cedrowych, jak stare gruszki mięszszych, we dwie żerdzi rzezane, czerwono farbowane, ogrodzonych, gdzie kilka danielów chodziło, i kilkadziesiąt mis z *czorbą*³⁵ janczarską stało.

W lewym boku bramy starszyzna *szpahiów* siedziało w kaftanach złotogłowych, w turbantach wielkich, jakby to na ganku dachem z muru wypuszczonym, przy którym się p[an] poseł głową pokłonił.

Wprawą opodal bramy kupy stały janczarów, a między niemi i onym *ut sup[ra]* zwierzyńcem, plac na 200 kroków wzdłuż, wszersz na kroków 40. chlebem, bochen od bochna na łokieć, po który janczarowie wielkim hurmem skoczyli, drudzy do *ciorby*³⁶ w misach *ut sup[ra]* płoty przynosili, kiedy już p[an] poseł na drugi bok onego zwierzyńca, ku wezyrom zaszedł.

Z którym budynkiem, gdy się zrównał, obaczył *e daametro*³⁷ bramy, którą wjechał, tylko ów zwierzyniec środkiem zastąpił janczaragę na ganku z ziemią równym siedzącego, i z swoją starszyzną w kaftanach [8] złotogłowych, którym się p[an] poseł głową pokłonił. W tym też *terdżyman* pasza do p[ana] posła przybieżał i do wezyra wprowadził.

³² Від тур. *çorbaci* — ранг службовця яничарського корпусу, дослівно „відповідальний за приготування супу“.

³³ Судді (лат.).

³⁴ Східним звичаєм (лат.).

³⁵ Від *çorba* (тур.) — суп.

³⁶ Так само.

³⁷ Поза діаметром (лат.).

Gmach, w którym siedzieli, jakoby ze dwu budynków złożony, każdy pod osobną kopułą, słomem krytą, która na filarach stoi, a między nimi ze dwu boków od podwórza otwarte framugi, jako i środkiem między budynkami, miasto ściany framuga, skąd się idą jak jeden budynek, przed którym miasto sieni ganek szeroki, stopniem od podwórza niższy, z stakietami rzadkimi drewnianymi czerwono malowanymi z podwórza zawarty dyametr każdej kopuły na łokci 12. Pierwsza, gdzie wezyrowie siedzą, po trzech stronach ma ławy złotogłowiem zielonym przykryte, pod którym ordynarijne dość stare widać było kobierce. Nad ławami obicie na dwa łokcia wysokie, dość stare i ubogie z materiej na kształt złotogłowia podłego. Przy ławach podnóżki, pół łokcia szerokie, materijka na błękitnym dnie w białe gwiazdki przykryte, pod którą stare także kobierczyki widać było. Ziemia sama dywanem prostym wełnianym błękitnym w złote kwiatki okryta. Nad trzecią ławą, która framugę we średnią zamykała, w górze drag czy ankra, pełna cienkich gęstych i ostrych gwozdzi pr[ost]ylich pono dla lamp pod wieczór. Podle framugi zaś, że ją ławą zastąpiło, drzwi do przechodzenia osobne. Do tej zaś pierwszej kopuły drzwi między sztaketami, którymi framuga miasto ściany zawarta.

Zastaliśmy siedzących trzech wezyrów w prawym kącie w zielonych atlasowych ferezyjkach z niziusieńkimi kołnierzami sob[ol]ami podszytych, w turbantach wielkich, ale od wszystkich inszych nie różnych. Dwaj w żupanach atlasowych białych, trzeci w karmazynowym.

Na tej że ławie w lewym kącie siedzieli dwaj najwyżsi sędziowie. Effendi rumelski³⁸ wyżej — po naszymu Grecki, niżej effendi anatolski³⁹ w takich że ferezyjach atlasowych karmazynowych, w żupanach różnego koloru. Między nimi miejsce było próżne więcey 4 łokci. W samym środku pod oknem pięć czwierci wysokim, łokieć szerokim z hraty potężnej żelaznej, wewnątrz drewnianą hratą gęstą malowaną zielono, kryte od nas siecią drotową, za którą więc cesarz i sądów słucha, i na posłów patrzy.

Na boku podle sędziów na osobnej ławie tyłem do drugiej kopuły siedział *tefterdar*⁴⁰, po naszymu wielki podskarbi ze dwiema swymi collegami, także w atlasowych ferezyjkach i żupanach.

Z drugiego boku od wezyrów na osobnej ławie siedział wezyr czwarty w trawiastej ferezyjce atlasowej, w żupanie karmazynowym.

[9] Pod drugą kopułą na niskich ławach, w kilka rzędów siedzieli różni officialistowie pod takimiż herbantami wszyscy a wszyscy milcząc, nic do siebie nie mówiąc, bo *notandum*⁴¹ że się ani wezyrów, ani nikomu mówić między sobą ani zawołać do siebie nikogo nie godzi, chyba wezyrowi wprzod powie, co ma z nim mówić, z którym samym tylko ustna i to skąpa rozmowa.

Stanąwszy we środku p[an] poseł jak się wszystkim głową pokłonił, a w tym obrocił do stołka prowadzony, axamitem okrytego, który mu pod owasz kapułą w osobnym rogu niżej wezyrów dany. Jeno co usiadł, w tym wezyrażem, po naszymu najwyższy wezyr⁴², wyszedł ze drzwi, z drugiego boku pod owasz kopułą i nachyliwszy głowy ku p[anowi] posłowi poszedł na

³⁸ Кадіаскер (найвищий суддя) європейських провінцій.

³⁹ Кадіаскер (найвищий суддя) азійських провінцій.

⁴⁰ Тут: від *defterdar* (тур.) — очільник імперської скарбниці.

⁴¹ Слід зазначити (лат.).

⁴² Великий візир Кара-Мустафа-паша (1676—1683).

swe miejsce i na poduske onym że jednym, co na nim drudzy siedzieli, złotogłowem nakrytej, tak od wezyrów jako i sędziów, blisko na dwa łokcia, usiadł w samym środku, w ferezyjce atłasowey brzoskwiniowej przy starszej, sobolami podszytej, w żupanie białym atłasowym, do którego p[an] poseł z miejsca swego postąpił, i dali sobie na przywitanie ręce, pytając się wzajem o zdrowie.

Jak posiedział blisko kwatery, przyniósł mu *regis effendi*⁴³ dwie karcie na półarkuszkach pisanie do pieczęci, w jednej prosił cesarza, aby pozwolił płacić dworowi, oznajmując, że pieniądze gotowe, które już w workach na podwórzu przed owym gmachem leżały. W drugiej prosił o audiencją p[anowi] posłowi. Obiedwie sam sygnetem zapieczętował i przez *regis effendego* posłał. Respons na nie odniósł kapici pasza, podpierając się srebrnym kijem wielkim jak łaska marszałkowska, który mimo w dwakroć do wezyra przychodził, przeciwko któremu zawsze powstał wezyr i wszyscy insi, także p[an] poseł. Odebrawszy od niego wezyr responsa, każdy z nich odpieczętował, pocałował, a nie czytając za pazuchę włożył.

Poczęto potym worki znosić sprawnie ich po wszystkich owym *dywanie* kładąc ścieżkę tylko do wezyra ode drzwi zostawiwszy. Po dziesięciu workach kładziono na kupę wszystkie skorzane zamshowe, cztery rzędy na ręce lewej u wezyra, pięć na prawej ułożono, wszystkich w liczbie było 1000 worków, w każdym pięćset talarów. Niech że nam teraz nikt nie zadaje, żeśmy milionów w kupie nie widzieli.

Leżało to więcej niż pułgodziny w wielkim wszystkich milczeniu, aż *kapici* pasza powtornie od cesarza przyszedł z tąsz łaską srebrną, czaus pasza z taką drugą, którzy obaj p[ana] posła między wezyrów z podwórza wprowadzili, i jakby to marszałkowali.

Dopierosz za mianowaniem z karty od pisarza skarbowego brać worki poczęto i wydawać na czwierć roku, tak sensibus jako i tym w różnych gwarnizonach na zapłacenie janczarom, których odami potym **[10]** przywoływano, a oni hurmem lecieli na każdą wielkim głosem wywieziono po dwudziestu pięciu worków osobliwie przy ostatnich dwu głos wynosząc, zaczym janczar, dziękując, tak krzyknął, jak więc ci, którzy z gęby strzelają.

Po janczarach *szpahiom*⁴⁴, puszkarzom, *icioglanom*⁴⁵, co koni pilnują cesarza, *postandzim*⁴⁶ [sic!], co ogrodów, i stąd *Postandzi* pasza [sic!]⁴⁷, co wszystkimi w saraju ogrodami, *et securitate illa*⁴⁸, zgoła gwardiami sarajów, zawiaduje, i żeby na pozow gorących nie szynkowano przestrzega. Odwiernym, kucharzom, i wszystkiemu zgoła dworowi, per *classes*⁴⁹ wszystkich przywołując, płacono.

Trafili się, że dwu worków nie stało, przyniesiono insze, które w oczach naszych podskarbi pieczętował, gdy się zaś który worek rozdarł, wysypowano aspry w pewne naczynie miedziane okrągłe z rymenką długą, przez którą w inszy worek wsypowano. Inszym procz janczarów, gdy płacono, owego huku, dziękując nie czynili ani tak hurmem biegali.

⁴³ Від Reis ül-Küttab (тур.) — голова палацової канцелярії.

⁴⁴ Від sipahi (тур.) — член османського кавалерійського корпусу.

⁴⁵ İçoğlan (тур.) — член пажеського корпусу палацу.

⁴⁶ Bostancı (тур.) — садівник.

⁴⁷ Bostancı району (тур.) — головний садівник палацу.

⁴⁸ І безпекою (лат.).

⁴⁹ За рангами (лат.).

Starszyzna zapłaconych przychodziła do wezyra, połe jego całując, a bokiem i kłosem wracając się przez *dywan*. Przyniesiono było i kilkadziesiąt węzłów w chusty zawinionych aspr tym, którym zupełnych worków na czwierć przychodzi.

Po tej ceremonii przyniesiono koberczyków dwa długich wąskich zszytych starych i przed wszystką ową ławą, gdzie wezyrowie i sędziowie siedzieli, rozciągniono. Postawiono przy tym w osm grani, na łokieć szerokie, na pułtora łokcia wysokie stoły czy stolki drewniane w koło, od spodu deskami zawarte, na których przed wezyrem jedną, przed wezyrami drugą, położono sufry srebrne, na cztery palce głębokie, szersze od pułmiarka jaworowskie[go]. Placki rozrzynane na nich miasto chleba położono, wezyrowi łyszkę y p[anowi] posłowi drugą drewniane, po dwie farfurze przed każdym, w jednej cykorja warzona miasto sałaty, a w drugiej kapary [sic!], a potem pojedynkiem 12 potraw stawiono, najwięcej pieczonych, daleko od *seraskiera*⁵⁰ bankietu podlejszych, co wszystko nie trwało pułgodziny. Nawet okrycia miasto serwet i chustek do ucierania podlejsze niż kiedy.

Raz przez obiad dano sorbetu, wody na ręce po obiedzie jako i przed obiadem, do ucierania ordynaryjne proste kosmate krótkie ręczniki.

Mało co na miejscu, na które się p[an] posel po obiedzie wrócił zabawiwszy od *terzimana* wyprowadzony na podwórze, na którym między ogrodzony zwierzyńczyk drzew starych rozłożystych nie mało, zaprowadzony, przed jaką prosta radna wysłana i posadzony na ławie pod ścianą tej wysłanej, płotem musułbasowym od namiotu obita, gdzie kaftanów 54 na p[ana] posła i dwór jego włożono, ledwie nie podlejszych niż u wezyra. [11] Deklarował tamże *terziman*, że nad 4 albo 5 osób przy audiencji p[ana] posła bydź nie może: 12 jednak witać cesarza obiecał, ale i tego nie dotrzymano.

Z owegosz miejsca obiadu naprzód wezyrowie sami szczególnie przeszły do miejsca witania podwórzem mimo p[ana] posła, głowami wzajem się do siebie nachylając. W dobrą za nimi chwile przechodził wezyr najwyższy ścieżką brukowaną, a przed nim onisz, o których wyżej, marszałkowie, z łaskami srebrnymi, za nim kilka osób z daleka, wzajem z p[anem] posłem głowami do siebie skłoniwszy się.

W pułgodziny audiencja dana w osobnym budynku z sienią małą pod kopułą ołowem krytą, jakby w osobnym podwórzu. Przechodzić do niej trzeba naprzód wprzek ganku szerokiego, na którym od bramy po jednym boku siedzieli *agowie* w kaftanach złotogłowych, po drugim *kapudziejowie*⁵¹ także w złotogłowiach, po naszymu odźwierni. Nie prostego, jednak, czynu ludzie, ale tych, których sułtanki porodzili, jako tego, który p[ana] posła z prawej ręki prowadził, urodziła sułtana Amurata, dziada dzisiejszego cesarza siostra rodzona. Za gankiem *porticus*⁵² na 12 łokci szeroka na kształt ganku, tak że długa, że 12 łokci wysoka. Sufit w niej w roże wiszące napuźlociste, a przed tym jeszcze sień ciemna, kilkanaście łokci szeroka, w której w kilka rzędów stali eunuchowie hali starszy i młodzi, rośli i drobni *in summa affabilitate*⁵³ i uśmiechem p[ana] posła witając jako insza żadna ludzi *classis*⁵⁴.

⁵⁰ Від *serasker* (тур.) — головнокомандувач османського війська.

⁵¹ Від карсі *paşa* (тур.) — службовець імперського палацу, одвірний.

⁵² Галерея (лат.).

⁵³ З найвищим ступенем ввічливості (лат.).

⁵⁴ Ранги (лат.).

*Post porticu*⁵⁵ ledwo kilka kroków przez podwórze od owego budynku, w którym ściany znać cegielką na kształt farfur wysadzone, wszystkie jednak na ówczas były na koło obite obiciem karmazynowym atlasowym, po którym korony i między nimi cienie wefty bogato złotem tkane, włoską znać robotą, takimiż wszystka ziemia usłana. I co to do witania puszczać dworzan nawet umówionych nie chciano, pono to raczej dla ochrony onego dywanu, strzegąc się podkówek naszych, niż dla powagi.

W jednym kącie majestat na 5 czwarcii od ziemi podniesiony pod sam wierzch jako suffit bywa wysoki. Łokci 6 długi, 4 szeroki, na słupie od ręki w ramienia grubszym, z tego rogu, który na środek wychodzi wsparty słup snycerską robotą złocisty, jako i bałki od muru do niego. Nad cesarzem 4 prządzona pereł uriańskich wisiały z gałek jak strusie jaje *ut supponimus*⁵⁶ złotych. Pobok zaś od takowych, ze trzech gałek wisiały przedziwna z sznurków jakby ciągniętego złota. Przykrzycie czy kolory na tym majestacie z ciągniętego złota, kasztami diamentowymi i rubinowymi wysadzone, płotek ze dwu stron, takież po drugie dwie stronie do muru jako to w kącie przymknięte. Komin przy głowach do połowice pod zasłoną płotem tkana, kasztami diamentowymi i rubinowymi bogato wysadzona, przy którym stał wezyr, oczy spuściwszy przy ściennie, pod koźnej inni wezyrowie jak nieme statuy.

[12] Sam cesarz na podłużnym boku wspomnianego majestatu siedziały, w ferezkiej złotogłowowej białej, sobolami podszytej i z kołnierzem wielkim leżącym, u której 12 guzów niemałych złotych diamentowych z białym szmelcem, od każdego pętlice diamentowe w zawoju małym pod kitą, nad czołem szeroką gęsto białymi piórami mieszana w kaszcie diamentowym. Podle niego z lewej ręki stała szkatuła podłużna nie mała, raczej kałamarz szczerozłoty bogaty, diamentami i rubinami sadzony. Nogi wsparł na podnóżku ze dwu gradusów na sędzi wąskich, wąpie, żeby na 6 ćwierci długich okryte czy obite złotą materią, kasztami także diamentowymi wysazona.

Bokiem wprowadzony p[an] poseł w rogu majestatu postawiony, na którego ramieniu, gdy *kapici* pasza, chcąc go prowadzić, położył rękę, rzucił mu ją p[an] poseł, jeszcze przed pokojem upomniawszy przez *terzymaną*, aby pod rękę prowadził i nachylać się nie ważył, w czym się *morigeros*⁵⁷ barzo stawili. Za p[anem] posłem j[lego] m[ość] p[an] sekretarz, synowie polscy dwaj a p[an] Dzierżek tylko wprowadzeni, inszych, choć obiecano, puścić nie chciano. Czego, gdy p[an] poseł upominał i wynieść po przemowie z audyencje nie chciał, ażby wszyscy naznaczeni witali. Twierdził *terzyman* pasza, że już wszyscy witali, czego p[an] poseł, jeśli prawda, widzieć nie mógł przed *terzymanem* i tymi, którzy go prowadzili. Z których był tak dyskretny *kapuci* pasza, że niż p[an] poseł mówić począł, ustawicznie szeptał to słowo: *Mechmet, Mechmet*, pono rozumiał, że p[an] poseł od tego słowa zacząć miał albo sturbowawszy się nie zapomniał. Zaczął tedy p[an] poseł w te słowa:

„Serenissime et potentissime ac invictissime imperator.

Sacra ac S[e]r[eniss]ima Regiae Poloniae majestas, D[omi]nus meus clementissimus, Augustissimam m[ajesta]te[m] v[estra]m profundissimo affectu salutatur, prosperrimamque precatur valetudinem. Et prout majestati

⁵⁵ За галерею (лат.).

⁵⁶ Припускаємо (лат.).

⁵⁷ Поштиво (лат.).

vestrae summum rerum arbitrium Deus terraque dedere, vovet, ut sospes et incolumis orientem hunc regat imperetque ad votum et expectationem populorum et quoniam ea[dem] sacra regia m[ajes]tas, dominus meus clement[issi]m[us] dulci recolit memoriv amicitiam, quam divi antecessores sui cum invictissima domo Othomanica a binis retro saeculis sinceram coluere, ean[dem] per me m[ajesta]tis suae et universae inclytae Rei Publicae: extraordinarium legatum profitetur. Dolet fuisse unquam alteraam, nisi ea sit rerum humanarum, sors, quamq[ue] mutari, mox firmiori amoris vinculo redintegrari. Quod a m[aje]st[ate] v[est]ra expectamu[s], speramusq[ue] oraculo m[ajesta]tis vestrae omnes abhinc vellicandae amicitiae causas tollendas et prohibendas, dum nimirum ecclesiis n[ost]ris exercitium, tecta et securitatem **[13]** donaverit. Exactos saeculorum possessione de sepulchro Christi et monte Calvariae Hierosolymis, ac de praesepe Bethleemico, pauperes religiosos, reintducere mandaverit. Terras, ultra quas maj[es]tas v[est]ra possidet infinitas, nobilitati Podoliae, quo lacrymas ejus[dem] temperet benigne indulserit, amorem[que] Reipub[licae] majorem, quam populis, quos infestos novit, praestiterit. Tartaros Lipka dictos praedae insatiabiles, indeq[ue] pacis, quae optima rerum, turbatores, a confiniis nostris elongaverit, et super obsides inopes Leopolienses, ac de Pomorzany, tum miserose Camenecen, Zbarawien, Podhajecen, Budzanovien, ac caeteros libertate parta captivos, paterne intellexerit.

Tum super reliquos, qui sorte belli in [carcerem] vincula Belik, et triremes delati, clementia[m] majestatis vestrae suspirant. Ut majestas v[est]ra numen justum et benignum, amorque orbis nostri audiat, dum neminem, a facie sua tristem abire sinat, mihiq[ue] super his et aliis cum ill[ustrissi]mo excellenti[ssimo] et supremo vesirio, uti ma[jesta]tis v[est]ra[e] vicario, prolixiorum sermonem, quod peto benigno, concedat⁵⁸.

⁵⁸ „Найясніший, наймогутніший і найнепереможніший імператоре. Свята і Найясніша Польська Королівська Величність, мій найласкавіший пан, вітає Вашу Найдостойнішу Величність із найглибшим почуттям, бажаючи щонайуспішнішого здоров'я. І оскільки Бог подарував Вашій Величності найвище посередництво в земних справах, він [король] зичить, щоб ти керував і управляв усім Сходом здоровий і неушкоджений, згідно з молінням і очікуванням народів, оскільки згадана Свята Королівська Величність, мій найласкавіший пан, солодко плакає пам'ять дружби із найзвитяжнішим Османським домом, яку впродовж двох минулих століть щиро шанували його божественні попередники, і проголошує її через мене, надзвичайного посла Його Величності й усієї славної Речі Посполитої. Болить не те, що колись це змінилося, бо це жереб людських речей, як те, що це треба змінити і швидко відновити міцнішим вузлом любови. Чого ми очікуємо і сподіваємося від Вашої Величності — це за приреченням Вашої Величності, щоб було усунуто надалі всі чинники, які стримують і заважають дружбі, а особливо, щоб було подаровано оборону, покровительство і безпеку нашим церквам. Щоб було наказано, аби жєбрущі [ордени], позбавлені власности світськими, відновили [своє володіння] щодо Гробу Господнього, гори Голгофи і Вифлеємських ясел. Щоб було зведено прикордонні землі, які посідає Ваша Величність, закріпити за шляхтою Поділля, чого вона слізно благає і уклінно домагається, заради більшої любови до Речі Посполитої, аніж до її ворожого народу. Щоб було відсунуто від наших кордонів так званих липських татар, ненаситних до здобичі, які порушують найкращі домовленості, і по-батьківськи потрактував бідних заручників зі Львова та Помор'я, а також нещасних бранців із Кам'янця, Збаража, Підгайців, Буджан та інших позбавлених свободи. Серед іншого, вони за жеребом війни закуті в кайдани у в'язниці Белік чи відправлені на галери й сподіваються на милосердя Вашої Величності. Щоб Ваша Величність відчула справедливий і милостивий божественний знак і любов нашого світу і щоб не дозволила відійти від тебе із сумним лицем, уклінно прошу допустити мене разом з іншими та з найяснішим, найдостойнішим і великим візиром, немовби намісником Вашої Величності, на довшу розмову“. Авторка вдячна за допомогу в перекладі цієї промови Миколі Симчичу і Наталії Яковенко.

Po skończonej mowie exemplarz jej po turecku *exactissime et genuine*⁵⁹ pisany oddał p[an] poseł *terzymanowi*, aby był do wezyra odniósł według zwyczaju, aż gdy *terzyman* otworzyć chce ów papier i [...] wejrzeć *quis sponsor*⁶⁰ czyby był nie zatrzymał, aż bliższy wezyr *forte fortuna*⁶¹ w onym mgnieniu oka ruszył się z miejsca, i wzięwszy mu z ręki oddał najwyższemu wezyrowi. Wezyr otworzy, obaczy rzecz po turecku pisaną i powie cesarzowi, cesarz owe kartę podle samego siebie położyć kazał, jeszcze bliżej, niż list, który się zaraz zrazu od J[ego] K[rólewskiej] M[ości] oddał.

Te mowę łacińską referował potym *terzyman* pasza, któż ręczy, czy *adequate*?⁶² Dla czego zdał się *suplere*⁶³ ową kartą, która jaką *efficacia* uczyniła, o tym niżej.

Pożegnał potym p[an] poseł cesarza, i wyprowadzony z pokoju audien-cje przez owosz podwórze, lubo wąskie, jednak długie w kwadrat niskimi budynkami zawarte, o to tyle snadź insze wielkie ma mieć budynki, ogrody szerokie i płac na igrzysko z dzidami.

*In porticu ead[em] affabilitate*⁶⁴ eunuchowie biali żegnali p[ana] posła, pod którego audiencją wszystkie upominki mimo okna audien-cje, że cesarz widzieć mógł, przeniesione.

Acz ci w tym pokoju audien-cje tylko dwie [sic!] okna na dwu stronach, w każdym wezłowie ciągnionym złotem haftowane i kasztami diamentowymi i rubinowymi wysadzone. W obudwu zwierchu także buńczuki jako i u majestatu, z ciągnionego złota na wiciach zamieszczone.

Cesarz osoba miernego wzrostu, twarzy śniadej, brody rzadkiej, phisia gnomią, ochapia się na j[ego] m[ości] p[ana] w[ojewo]dę kijowskiego⁶⁵, wejrzeniem łaskawy, i dobre [14] imię ma między pospółstwem, tak dalece, że choćby nań janczarowie oburzyć się mieli, stanęłoby przy nim pospół-stwo.

Aleć i janczarów nie ta co pierwszej powaga, ani respekt bardzo od śmierci Ibraim sołtana⁶⁶, rodzica terażniejszego cesarza, zdrobnieli, i co się żydowi choć pobisurmanionemu, cyganowi, ormianinowi janczarom być nie godziło, teraz nie brakuja⁶⁷. Wszystka owego czasu starszyzna ich wygubiona, jako i sami, i *sipahowie* kładą, że wezyr Koperli⁶⁸, ociec nieboszczyka, aby był bunt po śmierci Ibraima ledwo nie co czwierć roku ponawiane uskromnił⁶⁹, na com ludzi po wszystkim państwie tak starszyzny, jako i janczarów wydlawił. Officia osierociałe wychowańcami terażniejszego saraju zasadziwszy. Do czego dopomógł terażniejszy janczaraga, skąd go cesarz ojcem zowie, a wezyra najwyższego zowie Lala, jakby piastunem swoim.

⁵⁹ Дуже обережно і щиро (лат.).

⁶⁰ Будь-який добродій (лат.).

⁶¹ Долею випадку (лат.).

⁶² Відповідно (лат.).

⁶³ Замінити (лат.).

⁶⁴ В галереї з такою ж ввічливістю (лат.).

⁶⁵ Анджей Потоцький, староста київський у 1668—1681 рр.

⁶⁶ Султан Ібрагім I (1640—1648).

⁶⁷ До середини XVII ст. яничарський корпус поповнювався лише за рахунок девшірме — живого податку хлопчиками з християнського населення Османської імперії.

⁶⁸ Великий візир Кьопрюлю Мегмед-паша (1656—1661).

⁶⁹ Очевидно, йдеться про придушення повстання на чолі з Абазою Гасаном-пашею, бейлербеем Алеппо 1659 р.

Wszyscy cesarzowi dają świadectwo, iż nie jest *sanguinolennis*⁷⁰, owszem choć na kogo z osób główniejszych wynidzie dekret śmierci, byle się do cesarza uciekł każdy wolny. Jako to kilka kroć paszę, którego zowią Lech iż polak z urodzenia, i już był paszą sylistryjskim *zawisza* z domu, trzykroć dusić kazano, asz się salwował, prosto do saraju uszedszy.

Nawet cesarz brata swego kocha, którego już niema, tylko jednego, bo drugi umarł. Przez janczarów na matce wymógłszy, że mu brata pokazała: często go teraz do siebie woła, i sam go nawiedza, mówiąc: komu Bóg przejrzał panować, ten panować będzie, a przejrzał li mi śmierć od Brata, choćbym go najbardziej nienawidział, pewnie mię nie minie, i gani przodków swoich zwyczaj, że braci dusili⁷¹, a owszem i synów własnych od dziewięciu lat ojcom nie pokazywano.

Na przetłomaczenie mowy p[ana] posła przez *terzymana* sam ustami swymi dał respons cesarz w ten sens *Pax qua conclusa essent stabilis, et ut puncta euis ac capitulatio scribatur mandatur supremo vesirio*⁷². Czego gdyby był nie dołożył, już się p[an] poseł na tę *conclusa* ozwać gotował, ale że pisać *capitulacją* kazano, toż i traktować *per consequens*⁷³, przyznano traktat nie zawarty, a zatem p[an] poseł podziękował.

Myślistwem po trosze cesarz przykrył się *populo*⁷⁴, ależ młodszego wieku daleko bardziej przykrył, kiedy w sloty albo mrozy po kilkadziesiąt, a pod czas po stu i kilkadziesiąt ludzi marzło i marło, w czym już teraz temperat albo *cicuralus*⁷⁵ rekolekcją dojrzałą śmierci ojca swego, którą podpisać musiał w lat dziewięciu wodzoną od muftego ręką.

Nie mogło się imperium znosić szaleństwa czy narowów Imbraim sołtana, który nie tylko że ludzi zabijał, domy *priuatum*⁷⁶ nachodził, żony im gwałcił, ale też jednemu z wezyrów żonę do saraju wziął, co przeciwko ich prawu, snadź mu na dzień ledwie 10 hałajek wystarczyć mogło. Nie godzi się bowiem cesarzom [15] mieć żony lubo ich sołtanami zowią, które synów rodzą, i w saraju *ex utrog sexu*⁷⁷ prósz matki cesarskiej nikt byź nie może, tylko niewolnice. Nawet nie godzi się cesarzom zażywać turkini⁷⁸, czego nikt *adequatam rationem*⁷⁹ dać nie może prócz tego, że *pro libera censetur*⁸⁰. Jakoż

⁷⁰ Кривавий (лат.).

⁷¹ Практика фратрициду була запроваджена кануном султана Мегмеда II Завойовника для запобігання міжусобицям. Проте, з точки зору ісламського права, канун був спірним, тож султани щоразу мусили отримувати дозвіл на страту своїх братів у шейхульіслама — очільника правничої ієрархії імперії, головного тлумача шариату. Див., зокрема: T e z s a n B. The Second Ottoman Empire: political and social transformations in the Early Modern world.— Cambridge, 2010.— P. 62.

⁷² Текст підкреслено. Укладений мир має бути стабільним, а великому візирові наказано прописати його умови й капітуляції (лат.). Капітуляції — стандартна назва торгових угод Османської імперії з європейськими державами.

⁷³ Таким чином (лат.).

⁷⁴ Через надмірну любов до полювання за султаном Мегмедом IV закріпилося призви́сько *Avci* (тур.) — мисливець.

⁷⁵ Одомашнений (лат.).

⁷⁶ Приватний (лат.).

⁷⁷ Другої статі (лат.).

⁷⁸ Про репродуктивну політику Османської династії в ранньомодерну добу див.: Peirce L. The imperial harem. Women and sovereignty in the Ottoman Empire.— Oxford, 1993.— P. 39—42.

⁷⁹ Належного пояснення (лат.).

⁸⁰ Вважаються вільними (лат.).

strzegą się tu turkiń *etiam priuati*⁸¹, iż *indomita*⁸², i nad mężami dokazują, dla czego córki najwięcej za niewolników wydają.

Nad to meczecie bywać się białym głowom nie godzi, ani na kazaniach, dla czego *no erudintur*⁸³ i żyją według ciała, ani się nieba spodziewając, ani piekła obawiając.

Zbudowali byli przed śmiercią Imbraim sołtana klatkę żelazną, spodziewając się, że przez nią miał *domari*⁸⁴, przydawszy mu do posługi 6 hałajek, które się codzień odmieniały, a syna lubo jeszcze dziecię na majestacie posadzili⁸⁵. Asz on te hrate wyłomał, i wszystek saraj strachu nabawił, i na majestacie usiadł, przez co też siebie śmierć przyspieszył, na którą zasiadł mufty z wezyrami i najwyższymi sędziami, kazawszy przed się cesarza przyprowadzić, dekret mu śmierci deklarował. Pytał się za co? Wyliczyli mu tedy jego zbrodnie, na co on odpowiedział, że mię poddani moi sądzić nie możecie. Dopieroż pokazano mu ferman od synów *ut supra dictu*⁸⁶ podpisany, kazał go sobie pokazać, i pokazano, ręce mocno trzymając, żeby go był nie wydarł, dopieroż syna przeklinać począł, i rozumiejąc, że zatym przeklęctwem bawić na żadnym miejscu nie może.

Ale wróćmy się do relacje. Wychodząc p[an] poseł na dziedziniec wielki potkał się z p[anami] posłami ragusejskimi, którzy po nim zaraz mieli audiencją, a za nimi przyniesiono trzy worki pieniędzy, i dwie tace maleńkie złociste.

Chciał i p[an] poseł swe upominki podzielić dla matki i sułtany, ale się to wezyrowi nie zdało, bo w tych krajach białym głowom żadnych upominków obcy nie ofiarują, ani ich wspominać moda, i cokolwiek pierwszych poselstw w diariuszach o tym czytamy *salva venia*⁸⁷ plotki, jako i inszych *vanitates*⁸⁸ siła pisali, do których tu ani podobieństwa, i tylko *futuru seculu*⁸⁹ zamieszali, że nie wiedzieć czego się trzymać. I gdyby była inszych poselstw *praxis et iudium*⁹⁰ nie nauczył *discernere*⁹¹ prawdy, miałby był p[an] poseł dosyć zawrotu.

Oddał tedy p[an] poseł naprzód szkatule złotą kamieńcami drogimi sadzona, w której robota niezmiernie wszystkim się podobała. Potym zwierciadło wielkie bursztynowe, fontannę srebrną, która 12 ok wody niosła i wyrzuca ją na 13 łokci wysoko, sześciu strumieni qwatere płynąc. Jeśli się podoba strumienie puścić miąższo jako gęsie pióra, które z takiej wysokości spadając szeroko leją. Jeśli się zaś podoba strumienie puścić subtelniejsze, co szrubki temperują, półgodziny płynie tasz wysokością, a zgory jako deszcz rosi. [16] Oddana tedy ta fontanna, różaną wódką nalana z wielkim cesarza i dworu ukontentowanie, w której że w drodze pompa była zadrzewiała, nie małego frasunku p[anu] posłu nabawiła. Przyszło ją tedy z tym większym

⁸¹ Навіть приватні особи (лат.).

⁸² Свавільні (лат.).

⁸³ Не навчені (лат.).

⁸⁴ Бути упокореним (лат.).

⁸⁵ Султан Мегмед IV (1648—1687) зійшов на трон у шестирічному віці.

⁸⁶ Як зазначено вище (лат.).

⁸⁷ Якщо буде дозволено (лат.).

⁸⁸ Марнощів (лат.).

⁸⁹ Майбутнє століття (лат.).

⁹⁰ Практика і судження (лат.).

⁹¹ Розрізняти (лат.).

strachem rozbierać, mi bardziej sprzedający złotnik, aby jej nie rozbierano przestrzegał, który *artem szczerze non detexit*⁹², i Bog strzegł, że nie zawiódł, choć za sam kunszt prósz srebra wziął 800. Dopiero się tedy za rozebraniem ars odkryła. Po fontannie oddano szkatułę wielką bursztynową, po niej wannę srebrną wielką, a potem znowu pultynek bursztynowy wielki z zwierciadłem i różnymi *ad mulieres*⁹³ należącymi drobiazgami. Potem dwa dzbany srebrne śliczną bardzo robotą, po nich rusznicę, która 12 razy dawa ognia jednym nabiciem. Dopiero oddano 20 kolorów sukien francuzkich, potem brytanów dwóch z obrożami axamitnymi, którzy, postrzegłszy daniele w zwierzyńcu, ledwo się utrzymać dali, podnosząc głosy. Asz janczaraga na swym miejscu siedząc mówił: P[an] poseł się z wezyrem bankietuje, a mnie tu muzykę zostawił. Po tych ceremoniach p[an] poseł przez owoż podwórze prowadzony za bramę do konia i owego, na który przed tym zsiadł kamienia, którego już Museyb aga, przystaw poselski, pilnował.

Ledwo zaś o kilka kroków ruszył się p[an] poseł, zatrzymany w cieni między drzewami, asz janczarowie i gwardje minęli.

Wypadli tedy naprzód janczarowie z bramy we wszystkim biegu wojska wyskakując, i starszy, że dziw jako jeden przez drugiego szyje nie złamał, a jak takich skoczków ze 200 minęli, szli drudzy zwyczajnym tropem dobre półgodziny sypiąc się z bramy, ile jednak oko osądzić mogło, bodaj ich co było nad pięć tysięcy, wszyscy w zieleni bezorężni, nawet bez handzarów i nożów. Za nimi jechała starszyzna, przed janczaragą, za którym dopiero worki z pieniędzmi niesiono.

Płacą tę tygodniem poprzedził popis przez kartki do pułków ogłoszone pod namiotami na polu At maydan⁹⁴ rzezonym, na którym cwiczą się Turcy z łuków i zaraz kamienie stawiają, kto dalej ustrzeli. Na tej że górze, pod którą saraj cesarski leży, w którym się urodził, jest i *suggestur*⁹⁵ z którego kazania czynią dla ludzi na rekreacją wychodzących.

Na też górę, wolno się Grekom raz do roku zchodz[ą] miasto Eniaros, i bywa ich po kilku tysięcy. Nie pozwalają mi jednak Turcy dłużej między sobą konwersacje, prędko ich spędzają. Na tym boku morza ta góra, gdzie i Gałata, daleko jednak od siebie, zda się jednak, że na jednym przedmieściu, na którym i Belik więzienie, co go Panią Cesarską zowią, które przy mieście [URWANY]

Знизу тією ж рукою пошкоджена приписка латинською мовою із закресленнями.

Збоку останнього аркуша іншою рукою: Josephus Cazimirus Limont.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, zesp. Archiwum Radziwiłłów, dział II, S 649 G (1), s. 5–16.

⁹² Не виявлено (лат.).

⁹³ Жінкам (лат.).

⁹⁴ At meudani (тур.) — буквально „кінська площа“, площа на місці візантійського іподрому, сьогодні — частина площі перед Блакитною мечеттю.

⁹⁵ Пропозиція (лат.).